

**УЧЕНИЧЕСКИ ИНСТИТУТ
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ**

ПРОЕКТ

на тема

ДУМИТЕ ОТ РЕЧНИКА НА БАБА

Разработил: Анелия Росенова Крумова

Средно училище „Петко Рачов Славейков“, град Кърджали;

адрес: град Кърджали, кв. Възрожденци, бл. 56, вх. А, ет. 6, ап. 18;

тел.: 0884186116; ел.поща: annellia.krumova@abv.bg

Научни ръководители:

Доц. д-р Ваня Мичева

Секция за история на българския език

тел.: 02 979 29 62

e-mail: v.micheva@ibl.bas.bg

Антония Маровска – преподавател по
български език и литература

тел.: 0879385455

e-mail: a_marovska@abv.bg

София 2018

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Резюме на разработката на български език..... стр. 3
2. Резюме на разработката на английски език.....стр. 4
3. Увод..... стр. 5-6
4. Ход на изследването..... стр. 7 - 16

5. Заключение..... стр. 17
6. Литература..... стр. 19 - 20

РЕЗЮМЕ

Говорът на родопското село Припек е типичен представител на диалектите в Източните Родопи. Когато фонетичната система в говора на Припек се свързва с фонологичната система на българския език, се констатира силна нестабилност на системата. Историческите особености в развитието на този район от българската езикова територия определят наличието на пласт чужда лексика – турска и гръцка. Този облик на лексиката отговаря точно на езиковите връзки, осъществени от населението на селото през вековете, както и на днешното му средишно положение сред села с преобладаващ турски език и села с доминиращ български говор. Моето изследване е посветено на автентичния говор на моята баба, която е носител на говора на с. Припек. Записала съм нейните разкази по възможно най-точен начин и съм се опитала да анализирам основните особености на говора, съхранени и до днес. Насочих се към тази тема от любов към този интересен диалект и с убеждението, че местните говори крият много голямо богатство от думи, значения, морфологични и фонетични черти, които разкриват езиковата и културната история на българите.

S U M M A R Y

The words from my grandmother's dictionary

The speech of the Rhodope village of Pripek is a representative of the dialects in the Eastern Rhodopes. We can find a strong instability of the system when the phonetic system in Pripek's speech is connected with the phonological system of the Bulgarian language. Historical peculiarities in the development of this region from the Bulgarian linguistic territory determine the presence of a layer of foreign vocabulary – Turkish and Greek. This look of the vocabulary corresponds exactly to the linguistic ties that have been made by the village population over the centuries, as well as to today's central location among predominantly Turkish villages and villages with predominantly Bulgarian language. My research is devoted to the authentic speech of my grandmother, who is the holder of the village of Pripek's speech. I have recorded her stories most accurately and have tried to analyze the basic features of speech preserved to this day. I focused on this subject of love for this interesting dialect and the belief that the local speaks hide a richness of words, meanings, morphological and phonetic traits that reveal the linguistic and cultural history of the Bulgarians.

Увод

Говорът на родопското село Припек е типичен представител на диалектите в Източните Родопи. Има същата фонологична система както говора в Златоград. Във фонетичната система на припекския диалект в множество лексеми се осъществява един особен преход на *è* към *£*. Тази особеност откроява вокалната система в говора на Припек от другите източни родопски диалекти. Именно на нея отделяме по-голямо внимание. Село Припек е единственото с българоезично население в община Джебел. Днес има малко над 900 жители. През епохата на Османската империя с. Припек (Гюнел£) е част от Деридерска кааза (Златоград), Гюмюрджински санджак (Комотини), Одрински вилает. След Освобождението през 1912 г. село Припек е под административното управление на гр. Златоград. През петдесетте години на миналия век село Припек бива присъединено към Маданска околия. За припекчани пътуването до Мадан е неудобно и те прехвърлят административното си управление към община Джебел. Град Мадан бързо се оказва неподходящ за околийски център, но административното откъсване на с. Припек от Неделино и Златоград си остава и до днес. В населените места от община Джебел преобладава турският език и това екстралингвистично обстоятелство оказва сериозно влияние върху говора в Припек.

За характеристиката на говора са важни следните обстоятелства: 1. В съседните селища на изток от Припек – Генерал Гешево, Устрен, Контил, Лебед – всички села в общ. Джебел – се говори диалектна форма на турския език. 2. На запад всички съседни населени места са с родопски диалекти – Долен, Върлино, Козарка, Неделино, Диманово, Кочани, Средец, Бурево, Гърнати, Кундево. 3. Говорът на с. Припек е на границата между диалекти на българския език и диалекти на турския език. Така в местната норма са смесени много елементи от турския и българския език. В миналото мъжете са били билингви. От началото на XX век диалектът много бързо се стреми да се освободи от турското влияние. В стремежа си за резки промени запазва част от архаичните си особености, но и заимства, и то от различни системи – от книжовния език, от съседните

говори, които също не са единни. Припешкият диалектен изговор е с бързо, трудно доловимо артикулиране на звуковете. Когато фонетичната система в говора на Припек се свързва с фонологичната система на българския език, се констатира силна нестабилност на системата.

Моето изследване е посветено на автентичния говор на моята баба, която е носител на говора на с. Припек. Записала съм нейните разкази по възможно най-точен начин и съм се опитала да анализирам основните особености на говора, съхранени и до днес. Насочих се към тази тема от любов към този интересен диалект и с убеждението, че местните говори крият много голямо богатство от думи, значения, морфологични и фонетични черти, които разкриват езиковата и културната история на българите.

I. Особености на родопските говори

Родопските говори заемат средния дял от рупските говори. Поради особеното си географско положение и поради характера на терена те са запазени сравнително много добре.

Най-важните характерни особености на родопските говори са следните:

1. Широко *e* (*ê*) вместо стб. **Ѣ** независимо от ударението и характера на следващата сричка: *голѐм—голѐми, млѐко—млѐчен, дѐдо, мѐсто, снѐк, мѐсечина, смѐн'ам, срѐштам, блѐййѐт, нѐмѐйа*. Смята се, че това е най-архаичният гласеж на старобългарската гласна **Ѣ**. Широкото *e* в по-старите диалектоложки трудове е отбелязвано обикновено с две букви *ea* или *ea*, защото са го смятали за дифтонг, но то не е дифтонг, а особена широка гласна.

2. Пълен преглас на гласната *a* след мека съгласна в широко *e*: *йѐ (аз), йѐце, йѐгне, чѐша, кошѐра, жѐба, чѐс, кочѐн, офчѐр*.

3. Изговор на една гласна вместо четирите старобългарски гласни — двете носовки и двата ера — **Ѣ**, **Ѥ**, **Ѧ** и **ѧ**, като в случаите вместо **Ѥ**, **Ѧ** предходната съгласна е мека. В отделните диалекти на родопските говори тая гласна е различна. В едни е **Ѧ** (*мѐка, рѐка; дѐш, бѐчва; м'ѐсо, гл'ѐдам; л'ѐсно*), в други е широко **Ѥ** (*мѐка, дѐш, м'ѐсо л'ѐсно*), в трети обикновено **ѧ** (*мѐка, дош, м'ѐсо, л'ѐсно*), а в четвърти е чисто **Ѣ** (*мѐка, дѐш, м'ѐсо, л'ѐсно*).

4. Пълна липса на съгласните *μ* и *s* (*жам, жоп; зевгàр*).

5. Тройна членна форма:

-ът, -та, -то, -тê с общо определително значение, за обща определеност;

-ъс, -са, -со, -сê с определително и показателно значение за предмети, които се намират в пространството *б л и з о* до говорещото лице;

-ън, -на, -но, -нê с определително и показателно значение за предмети, които се намират в пространството *д а л е ч е* от говорещото лице.

Тройна членна форма обаче не се среща в някои родопски говори, като чепинския и павликянския.

Населението на Родопската област се състои от християни и мохамедани или помаци (българомохамедани). Помациите в Родопите заемат значителна територия. В миналото в земите от Пловдивско до Солунско и от средното течение на Арда чак до Вардар е имало доста помаци. Днес те са останали в Хвойненско (Рупчос, Ропката), Смолянско (Средните Родопи), Доспат, Чепино и Разлог. Помациите са българи, които са ислямизирани през XVI — XVII в. Макар че имат турски имена, те не говорят турски. По турски само поздравяват и броят. По говор са еднакви със запазеното между тях християнско българско население. Например между говора на християните и говора на мохамеданите в с. Арда, Смолянско, съществуват дребни различия като следните:

х р и с т и я н и	м о х а м е д а н и
ацè (яйце)	йèйце
двар	дувар
м̀ут'ек	мѝт'ек
(мальк)	

врут' (всички)	врит
т'òвно	т'òмно
каквò	канò

Подобни дребни различия има обаче и между много близки мохамедански (помашки) села в Смолянско; например

с. С м и л я н	с. В ѝ е в о
	(Каршилъ)
òти	за штòм
канà (какво)	кинà
ше йда в дерèно	ште да йда вав дерèно

С оглед на някои вторични особености различават се следните родопски говори: смолянски, широколъшки, хвойненски, чепински, павликянски и златоградски. Говорът на с. Припек принадлежи към златоградския.

II. Как говорим ние, хората от село Припек

1. Какво знаят учените за нас

Доскоро за говора на с. Припек нямаше изследвания. През 80-те години на миналия век са обнародвани две съобщения във в. „Нов живот“ – Кърджали. В първото от тях Йорданка Савова изброява диалектни особености в говора на с. Припек, които са характерни за множество югоизточни български говори. В материала не се посочва наличие на замяна $\text{è} > \text{ù}$. Има две фрази диалектен материал: „Синни ду мени“ и „многу съ стъмни“ (Савова 1981). В словоформата с̀инни имаме замяна $\text{è} > \text{ù}$, но следващият пример е несигурен; формата „стъмни“ е книжовна, в говорите от Източните Родопи се изговаря тъмно. Второто съобщение – „Самобитен български говор“ – е на Георги Митринов, отново в местния вестник „Нов живот“. Георги Митринов отбелязва изговор за ђ и ь като гласна è с примери м̀есо , р̀ет , т̀емно , т̀енко и дава в скоби м̀исо , р̀ит , т̀имно , т̀инко (Митринов 1987). В монографичното описание „Златоградският говор“ говорът на Припек е присъединен към златоградския. В монографията са разгледани фонетични, морфологични и синтактични особености в цялостен план, като са представени и известни вътрешнодиалектни различия (Михайлов 2006). През 2010 г. излиза от печат селищната монография „Припек. Минало и настояще“. В нея са приложени десет страници диалектни текстове, в които се отбелязва гласна è или è̀ като застъпник на ж , л , ъ и ь . Срещат се няколко лексеми, в които е отбелязана гласна ù вместо è : с̀илу , т̀убе , з̀имем и др. В книжката има четири страници от Георги Митринов, в които се анализират множество диалектни особености. Авторът привежда лексеми с преглас $\text{è} > \text{ù}$ (Митринов 2010: 101). В най-ново време са отпечатани и няколко статии на Христина Тончева и Иван Илиев (Тончева, Илиев 2011: 69–78). В няколкото съобщения Й. Савова, Г. Митринов, Хр. Тончева и Ив. Илиев посочват редица особености на фонологично, лексикално, синтактично и морфологично равнище, като тези езикови явления са присъщи на много

други родопски говори. При представянето на вокалната система в говора изброените автори (а заедно с тях и голямата група съавтори на селищната монография за Припек), ползват различни начини за транскрибиране на диалектния изговор. При всяко диалектоложко изследване основополагащ проблем е транскрибирането. „Когато записвачът е усвоил външно и механично началата на фонетичната транскрипция, често дава пресилени, лъжливо-фонетични записи“ (Стойков 1993: 405–406). Освен своеобразието при транскрибирането на местната реч, следва да се отчетат и специфичните обстоятелства при набирането на диалектния материал. Носителите на местния говор имат ясно съзнание за характерните отлики на своя диалект. Когато информаторите знаят, че предмет на интерес е техният говор, засилват предварително ясните за тях фонетични и лексикални явления. Въпреки тези обстоятелства основните особености на вокалите се предадени без съществени различия от конкретните автори.

2. Бабините приказки

Моята баба се казва Снежа и живее в с. Припек. От малка слушам нейните приказки и чудният говор на нашето село постепенно ме завладя. Реших да запиша някои от нейните разкази и да се опитам да ги анализирам.

Записан автентичен текст:

Аннѝш бунѝш адѝн чулѝк е тѝрнѝл на Гѝрция. Оставѝл е самѝ жѝна с мучку детѝ. Ага е душало време да си тѝрнува на думаму е тѝрнал приз адин пѝтъ и е ушѝл да обида нигвине градинѝ, нигвине ливади, дино е пасѝл овцине, кравине. Ушѝл е айтѝм да са напиѝе от студѝнана вода, да посѝди в буквана гѝра. Та е сѝннал и си е измѝслил аннѝ песне. И айнѝв песне е била за Илѝджа наша джехѝно. „Илѝджа наше джехѝно, мнѝчко из тѝбе ѝе ѝдих, мнѝчко ти тѝптах тревѝна, мнѝчко ти пих водѝна.“ Та е поседѝл колкону е поседѝл и е тѝрнѝл да са врѝща вѝз жѝнѝна в сѝлуну. Ага си е ушѝл жѝнѝна ни го е познѝла и ни го е вкарала вѝтре. Рикала му е „ѝе та тѝбе ни познѝвам. Чулекан е зафатил да я

кандардисва, имено си кайзал. Ам то и дѐтено ни го е помнило, то е било мучко га го е оставило. И айнакѝванка, ниубави рѝботи са стѝнале...

А. Засвидетелствани в текста думи и изрази, които са различни от книжовния български език:

1. аннѝш бунѝш – Едно време, някога

2. адѝн – един

3. чулѝк – човек

4. тѝрнѝл – трѝгнал

5. мучку – малко

6. ага – когато

7. душало – дошло

8. тѝрнува – трѝгва

9. на думаму – вкѝци

10. тѝрнал – трѝгнал

11. приз – през

12. адин – един

13. пѝть – пѝт

14. уиѝл – отишѝл

15. да обида – да види, да провери

16. нигвине – неговите

17. градинѝ- градини

18. *дино – където*
19. *пасъл – водил на паша*
20. *овцине – овците*
21. *кравине – кравите*
22. *айтам – там*
23. *напие – пие*
24. *студинана вода – студената вода*
25. *буквана гора – букова гора*
26. *Та е синал – и е седнал/ тогава е седнал*
27. *анна – една*
28. *песне – песен*
29. *айнав – онази*
30. *Илджа – име на местност (топоним)*
31. *джеханно – голямо, широко*
32. *мнџко – много*
33. *тибе – теб/тебе*
34. *йе – аз*
35. *џдих – ходих*
36. *тџптах – тџпчех*
37. *водџна – водата*

38. *поседѐл – поседял*
39. *колкону- колкото*
40. *въз – при*
41. *жѝнъна – жената*
42. *в сѝлуну – в селото*
43. *ни го е познàла – не го е познала*
44. *рикала му е – казала му е*
45. *чулекан – човека*
46. *зафатил – започнал*
47. *кандардисва – убеждава*
48. *кайзал – казал*
49. *дѐтено – детето*
50. *га – когато*
51. *айнакѝванка – такива*
52. *ниубави – лоши*

Б. Особенности на говора, които са налице в записания текст:

1. Най-отличителната черта на говора преходът è > ù се открива в: през > приз, студен > студин, село > силу, тебе > тибѝ.

2. Редукция на неударени гласни: селото > силуну.

3. Акавизъм: един > *адин*, една > *анна*.

4. Преход на дн в нн: една > *анна*, седни > *сенни*.

5. Членуване на съществителни, прилагателни и местоимения с член –ън, –на, –но, а за множествено число –не: *водъна, жинъна, детено, силуну, овцине, кравине, студинана вода, нигвине*.

6. Съхраняване на старинни глаголни форми, наследници на старобългарски лексеми: *рикала* от старобългарския глагол **рирати, рикаѣ**; *обида* от старобългарския глагол **обити, обидѣ**; *ушъл* от старинния глагол **уити, ушьль**.

Анализът показва, че бабиният говор е съхранил най-важните черти на припекския диалект. За мен, като млад човек, е много интересно да установя, че диалектът е жив.

В. Други лексикални особености на говора на с. Припек

Разказва ми баба, разказва цяла нощ. Що истории знае, що песнички може да пее. На едни думички намирах точен превод, другите не можеха само с една думичка да се сменят, обяснения си искаха. Чак ми стана чудно как може да няма точно същата думичка на български книжовен език, каквато я има на диалект. Например:

анджикламъ – джунджурийка, детайл

барчина - открито,огледно място,най-често заравнено,но високо

възбъркано - състояние на стомашно неразположение или емоционално такова

горномаленци – хора от горната махала

дилав - желязна пръчка за разклаждане на огън

етце – прекалено много

журкалива вейка- дълга тънка жилава пръчица

задевам - пренасяне на гръб с помощта на въже сено, дърва и др.

измарзник – човек, който не понася студ, който обича да стои на топло

йоз – право дърво около което се натрупва сено

казък - вид кама която се забива в земята, на която се връзват животни (коне, крави)

листе - клони със зелени листа, които се сушат за зимата и се дават на добитъка

максунин – човек за съжаляване

навредих са – без да искам се докоснах до болно място

отава – смес от пепел и вода, която след утаяване на пепелта се е използвало за измиване на коса в миналото

плодем – разереждам нещо с вода

рувце – малко парченце плат

снуви – движи се в различни посоки в малък обсег

теджеритъ – всичко, което е посадено в една градина

угрипка – метална лопатка за обръщане на палачинки

фъвирам са – промъквам се между тесни пространства

хърливалъник – сополив човек

църкам – доя кравата

чунким – като че ли, все едно че

шушулъки – нарязани сушени плодове

църба – човек, който е много слаб

юда – митично женско същество, самодива

ябанджие – чужди хора, които не са от селото

Сред тези интересни думи и изрази се откриват някои, които са наследници на старинни български лексеми като: *угрипка* от старобългарския глагол **грибж** ‘греба’; *задевам* от старобългарския глагол **задѣти** ‘натоваря някого да носи нещо’. Запазен е не само фонетичният облик на думите, но и тяхното значение (срв. Старобългарски речник 1999).

С български произход са и други думи, които са производни от познати корени като *измарзник* от корена -мраз-; *горномахленци* – сложна дума от корените -гор- и -махал- като първият е домашен, а вторият е чужд. Образоването на тази сложна дума е показателно за съчетаването на свои и чужди елементи в говора на селото.

В говора има и много заети думи. Голяма част от тях са от турски произход: *ябанджия*, *чунким*, *йоз* със стеснено значение спрямо отразеното в Речника на българския език значение ‘вид дъб’ (РБЕ т. 6). С ярко диалектен характер са лексемите *маскунин*, *казък*, *анджиклам*, които не са засвидетелствани в Речника на българския език. Гръцка по произход е думата *дилав*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Лексикалното богатство на говора на с. Припек отразява неговия старинен произход, запазени са наследници на старобългарски и среднобългарски лексеми. В същото време историческите особености в развитието на този район от българската езикова територия определят наличието на пласт чужда лексика, в които преобладават турцизмите, но се срещат и гърцизми. Този облик на лексиката отговаря точно на езиковите връзки, осъществени от населението на селото през вековете, както и на днешното му средишно положение сред села с преобладаващ турски език, от една страна, и села с доминиращ български говор.

Бабиният говор ... колко тайни, колко нови и различни думи крие.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Старобългарски речник, т. 1 и 2, София, 1999, 2009.

Речник на българския език, т. 1 – 15, София, 1977 – 2015.

Т е о д о р о в – Б а л а н, А. Родопското наречие (име и положение между източното и западното). — В: Сборник статей по славяноведению, посвященных проф. М. С. Дринову. Харьков, 1904, 111—127.

К о ч е в, Ив., М. Т е т о в с к а – Т р о е в а. Словообразователни типове при деятелните имена в родопските говори. — В: Славистичен сборник. С., 1973, 257—264;

К а б а с а н о в, Ст. Съкратени и контрахираны форми в родопските говори. — В: В памет на проф. д-р Ст. Стойков. Езикoвeдски изследвания. С., 1974, 175—177;

К а б а с а н о в, Ст. Значение на среднородопския фолклор за историята на българския език. — В: Език и поетика на българския фолклор. С., 1980, 180—188.

К а б а с а н о в, Ст. Езикът на Кирила и Методия в родопските говори. — Ез. и лит., 1982, № 3, 76—82;

К а р а б е л о в а, Г. Славянските съответствия на някои родопски думи. — Науч. тр. ПУ „Паисий Хилендарски”, 23, № 1, 59—66;

К о с т о в а, Т. Системата на тройните показателни местоимения за лица и предмети в родопските говори. — В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 5 С., 1988, 169—193;

М а р к о в, М. Родопските говори и езикът на Кирил и Методий. — В: Великото Кирило-Методиево дело. Смолян, 1972, 46—62;

М и р ч е в, К. Родопско каксо—касо и старобългарско . — В: В памет на проф. д-р Ст. Стойков. Езикoвeдски изследвания. С., 1974, 509—513;

М л а д е н о в, М. Родопските говори в проучванията на проф. Стойко Стойков. — Родопи, 1970, № 5, 29—30;

М л а д е н о в, М. Сл. За някои родопски „етимологии”. — Ез. и лит., 1984, № 1, 95—97;

М л а д е н о в а, Д. Облак ‘небе’ — характерна семантична особешност в някои родопски говори. — Ез. и лит., 1990, № 4, 79—80;

М ъ ж л е к о в а, М. Старобългарски глаголи в съвременните родопски говори. — Родопи, 1979, № 6, 28—29;

С а л а м б а ш е в, Ан. Наставки за гальовно-умалителни имена в родопските народни песни. — В: Родопски фолклор. Първа научна сесия по проблемите на родопския фолклор. Пловдив, 1977, 61—64;

С а л а м б а ш е в, Ан. Родопските говори — наследници на стара славянска словесност. — Родопи, 1974, № 5, 31—32;

С г а т ъ н, Ър. За родопския акавизъм. — Бълг. ез., 1975, № 1, 47—48;

С т о й к о в, Ст. Към вокалната типология на родопските говори (Застъпници на старобългарските носови и ерови гласни). — В: Славистичен сборник. С., 1968, 229—243;

С т о й к о в, Ст. Говорът на с. Мугла, Девинско. — Изв. Инст. бълг. ез., 20, 1971, 3—90;

С т о й ч е в, Т. Родопски речник. Второ допълнение. — В: Родопски сборник. Т. 5. С., 1983, 287—353;

Т е т о в с к а – Т р о е в а, М. Особенности в реализацията на звука е в говора на с. Равногор, Пещерско. — Бълг. ез., 1975, № 4, 344—346;

Т е т о в с к а – Т р о е в а, М. Контаминирани форми на префигираните глаголи от I и II спрежение в говора на с. Равногор, Пещерско. — Бълг. ез., 1972, № 1–2, 93—97; Т е т о в с к а – Т р о е в а, М. Родопски говори — В: Българските народни говори. Знания за езика. Т. 6. С., 1986, 53—58;

Ц и х у н, Г. За един иновационен център в Родопите. — В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Исторически развой на българския сзик. Т. 3. С., 1983, 230—235;